

Skihopp, cricket-tester og fotballkamper: Idrett som identitetsarena¹

Matti Goksøyr

Norges idrettshøgskole

Publicerad på Internet, www.idrottsforum.org 2004-08-31

Copyright © Matti Goksøyr 2004. All rights reserved. Except for the quotation of short passages for the purposes of criticism and review, no part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the author.

I

Idrett og identitet har i de siste årene vært svært omtalte perspektiver, både i lokale, regionale, nasjonale og internasjonale sammenhenger. Studier av dette finnes for de fleste land. Dette vil bli en slags utsikt over det historiske forholdet mellom idrett og kulturell identitet, med et skandinavisk og særlig et norsk perspektiv. Jeg håper at det kan anspore til refleksjoner av komparativ art. Temaet identitet er jo et innlysende internasjonalt tema som innbyr nettopp til denne typen sammenligninger.

Jeg vil gjerne ta utgangspunkt i et utspill fra den markante eller den notoriske (alt etter som) engelske konservative politikeren Norman Tebbit. I 1990 lanserte han i en diskusjon om innvandringspolitikk sitt etter hvert beryktede forslag om en *cricket test* for innvandrere. Testen skulle ikke handle om innvandreres praktiske ferdigheter i cricket eller deres forståelse av reglene i dette erkeengelske spillet. Nei, tvert imot ble slike kunnskaper tatt for gitt. Testen skulle i stedet være en prøve på innvandreres lojalitet i forhold til sitt nye hjemland, en prøve på hvor godt integrert de var blitt, og hvor vellykket kuttingen av bånd til tidligere hjemland hadde vært. I praksis kort og godt: Viljen til å vise følelser for sitt nye hjemland burde testes; med andre ord: hvem heiet de på/støttet de i en cricketlandskamp mellom England og for eksempel Pakistan, India, Bangladesh, Sri Lanka, West Indies eller andre?

Tebbit var ikke tydelig på hvilke konsekvenser eventuell "feil" uttrykk for støtte skulle få for innvandrere. Men det ligger i kortene at det ikke var bra å tilkjenne in-korrekt tilhørighet her. Lord Tebbit ville i hvert fall ikke anerkjenne slike upålitelige individer som engelske. Jeg skal ikke gå videre inn på den ganske store debatten som forslaget vakte om rasisme og integrering av innvandrere². Det interessante er at Tebbit faktisk, kanskje uten å vite det, traff spikeren på hodet. Forslaget hans, og særlig bakgrunnen for forslaget hans,

illustrerer noe av det spesielle i forholdet mellom idrett og nasjonal/kulturell identitet. Hvem en heier på i idrett kan ikke reduseres til et spørsmål om pass, statsborgerskap eller oppholdstillatelse. I idrett er det faktisk dypere og andre tilhørigheter/identiteter det står om. Idrett er en spesiell arena når det gjelder identitet – og det er det vi skal se på i det følgende

Jeg skal prøve å anskueliggjøre det spesielle ved idrett som identitetsarena gjennom en del historiske eksempler; (lokale, nasjonale og internasjonale – norske i en skandinavisk kontekst). I det følgende er det idrett som instrument og arena for danning og utspilling av identitet vi skal se på. Er det også slik at idrett lettere tydeliggjør den *oss mot dem*-holdningen som Tebbitt anskueliggjorde? Men kanskje er det også sånn at idrett er en arena som muliggjorde komplementære identiteter, som Tebbitt overså?

II

Vi skal begynne litt internasjonalt med en historie som inkluderer både nordmenn, svensker og dansker og en engelsk prinsesse: Nasjonen Norge ble i 1905 også formelt selvstendig ved at unionen med Sverige ble tilendebrakt. Samtidig fant nordmennene ut at de ville ha monarki som styreform. Det var bare det at den gamle norske kongefamilien for lengst var utdødd. Følgelig måtte en importere kongelige fra utlandet. Disse kongelige innvandrerne kom fra henholdsvis Danmark og England. Poenget her er at behandlingen det nye norske kongeparet fikk like etter ankomst vinteren 1905/06 var en annerledes “cricket test” under norske vinterforhold. Noe av det første de måtte igjennom var å overvære et skirenn i Holmenkollbakken. Det berømte bildet fra snøstormen i bakken viser egentlig to immigranter som forsøker å etablere en norsk identitet ved å ta del i vinteridrett på *den norske måten*, det vil si ved å besøke en hoppkonkurransen under forhold som neppe noen andre av Europas kongelige måtte holde ut, og som de nok ville anse som uakseptable for kongelige. Men danskfødte Carl og engelske Maud holdt ut, nå som et norsk kongepar. Under de rådende politiske og klimatiske forhold bidro de kongeliges regelmessige opptredener i Holmenkollen – noe som snart utviklet seg til en tradisjon, og det at den seinere kong Olav faktisk hoppet i bakken – til å knytte en *norsk* nasjonal identitet til prins Carl fra Danmark, nå kong Haakon av Norge, og prinsesse Maud fra England, nå dronning av Norge. Holmenkoll-opplevelsene var med andre ord en viktig del av deres akkulturasjon som *norske* kongelige.

I Norge var fotballspillet på frammarsj – et utenlandsk spill som etter hvert også kunne være med å bygge nasjonalt fellesskap – i perioder også nasjonal kraft og ære³. Det siste var i hvert fall noe en fra Fotballforbundets side var seg bevisst. President Daniel Eie minnet i 1916 om ”våre forpligtelser som nation”. Det var viktig å vise ”ogsaa i konkurransen overfor andre nationer at vi kan hævde os”. Utgangspunktet burde være godt; til tross for dårlige baner og kort sesong var det få nasjoner ”som i sit nationallynne besitter en saadan trang til at dyrke idræt eller sport som den norske [...] fra naturens side er vor nation saa godt utrustet, at vi ogsaa av den grund har betingelser for at kunne naa frem til en lederstilling internationalt set”. Selv om ambisjonene ble noe nedtonet etter hvert, hang fore-

stillingen om det norske som noe spesielt – i betydningen mer kultivert – igjen. Thv. E. Johnsen beskrev situasjonen i 1927: ”Selv om mellomeuropeisk fotball rent teknisk set staar høiere end norsk, saa har det sine fordele at ha som motstandere spillere med et nogenlunde behersket gemyt, og en gjennomførelse av to kamper særlig med Sverige betyr sikkert en orientering i retning av – jeg hadde nær sagt ’dannet’ omgang”.

En tekst som både inneholder bilder av idrettskultur og kulturell tilhørighet er signert Jørgen Juve. Juve var mangeårig lagkaptein på det mest framgangsrike herrelandslag i fotball noensinne, samtidig som han var sportsredaktør i avisen Tidens Tegn, seinere ble han journalist i Dgabladet. Han er fremdeles toppscorer gjennom tidene på det norske landslag. Han ga i 1934 ut en ruvende bok med den beskjedne tittelen ”Alt om fotball”. Her la også han vekt på at ”vår innstilling til spillet er en annen”, før han videreutviklet forholdet mellom fotball og folkekarakter:

Spillet utvikler hos tyskeren hans hurtighet, hans sans for systematikk, hos sydamerikaneren holdes det varmblodige temperament i tømme, mens hans kjærlighet til hasarden og spenningen får leve fritt, hos engelskmannen styrkes den stoiske ro, hans taktiske klokskap, hans fairness, hos dansken økes hurtigheten, gleden og humøret, hos nordmannen farten, kraften, de tekniske ferdigheter, skippertakene vokser...

Unødvendig å si, men dette var de nasjonale stereotypiers glanstid. Langt opp i 1950-årene ble nordiske spilleres ”lynne” framhevet som en spesiell fordel. Jørgen Juves oppfatninger var snille i forhold til det en kan finne i sportspressen på samme tid. De flommet over av kulturelle stereotypier⁴

Men ”det danske humør” ble ikke alltid portrettert på samme måte. Asbjørn Halvorsen; kanskje den mektigste fotballederen i norsk fotballhistorie hadde et kort referat fra Norges første kamp i en olympisk turnering, der man hadde selvfølgelig trukket Danmark som motstander. Kampen gikk i Stockholm 1912, og ble som man kunne frykte en ensidig dansk overkjørsel av Norge. Kampen endte 0-7, uten at læremestrene anstrengte seg syndelig. Men det var en setning i Halvorsens korte referat som fanget min interesse; ”*Da den danske halfback Berth også ville score, og driblet seg helt frem til målfeltet og skjøt utenfor, belønnendes han med en ørefik av sitt lags kaptein*”⁵ (AH 1947, s.69).

Da Norge spilte sin første landskamp i 1908, var fremdeles minnene fra striden rundt unionsoppløsningen sterke. En viss skepsis mot å reise til Sverige for å spille mot det tidligere ”broderfolket” var til stede. Tilsvarende anti-norske stemninger hersket i Sverige. Blant annet hadde det svenske skiforbundet gående en boikott av norske vinteridrettutøvere. Det er likevel ikke tegn til at NFF vurderte denne politiske siden av møtet når en aksepterte invitasjonen fra Sverige som manglet treningspartnere før OLI i London. Fotballkretsen i Kristiania måtte imidlertid skrive et beroligende brev til moren til en av de uttatte norske spillerne. Hun ville nekte sønnen å reise, ”bare” tre år etter unionsoppløsningen. Kretsformannen, Oskar Fredriksen, måtte forsikre om at sønnen var i de beste hender, og appellerte til ”fruens” nasjonale ansvar: ”... er jeg sikker paa at fruen gjerne vil at sønnen skal være en av dem, der skal forsøge at faa 1905-tankerne væk fra svenskerne.”

Disse tankene var nemlig ikke helt borte. Det norske flagget kan ha virket som en ”rød klut” på svenske tilskuere som firte det norske flagget midt under kampen. Ifølge spillerne egne beretninger løp da ”Norges” ytre venstre, den seinere flygerhelten m.m. Tryggve Gran, resolutt opp på tribunen og heiste det igjen. Mens kampen i 1908 kunne ha et visst politisk innhold, var de seinere oppgjør mindre ladet med politisk spenning. I stedet var svenskene blitt våre nærmeste når det gjaldt ”dannet omgang” på fotballbanen. Den nasjonale prestisjen var ikke desto mindre klart tilstede. Ettersom det politiske forholdet mellom de to nabolandene raskt stabiliserte seg og gikk tilbake til vennligsinnede relasjoner, ble oppgjørene på idrettsbanen desto viktigere som rivaliseringsarena. Det var her ”krigen uten våpen”, for å bruke George Orwells uttrykk, kunne foregå. Interessen for disse oppgjørene var voksende i mellomkrigstiden – også utenfor Oslo-området, der de mest attraktive kampene fant sted.

Fellesskapet folk opplevde gjennom ”de elleve” fikk større gjennomslag i denne tiden. Avisene og sportsbladene, som det var flere av, sørget for å gjøre folk kjent med laget, spillerne og måten de spilte på. Mens hovedparten av dagens fotballpublikum får sine inntrykk gjennom tv-mediet, var det de detaljerte fotballreferatene som i stor grad formet folks oppfatning. Utover i 1930-årene kom imidlertid et nytt medium som ga fotballinteresserte nordmenn en ny følelse av deltakelse og opplevelse, nemlig radioen.

De nye radiooverføringene bidro til et sterkt utvidet fotballpublikum. Radioapparatene og de offentlige oppsatte høyttalerne formidlet fotball-landskamper til folk og distrikter som aldri tidligere hadde hatt mulighet til å valfarte til et fotballstadion. Særlig bød det radiooverførte OL i Berlin i 1936 på en helt annen anledning til deltakelse og feiring enn tidligere. Den overraskende seiren over Tyskland med Hitler til stede på tribunen, var spesielt minneverdig. For de som ikke selv hadde radio, var høyttalere satt opp mange steder. Spontane gledesscener utspant seg over en bred front. NRKs programblad ”*Hallo! Hallo!*” meldte: ”Vi har ute på landsbygden sett den rene valfarting til høytalerne [...] Da den norsk-tyske olympiakampen blev kringkastet, kjørte vi med en flokk ungdommer en halv mil til nærmeste tilgjengelige høytaler, hvor det alt var svart av folk – som var kommet i lastebiler.” Det nye mediet ga nye opplevelser og nye bilder: *Mål!! [...] – Et fantastisk øieblikk. Fem minutter enig Norge. Et slags 1905 i harmløst lilleputtformat ...* En kan nå begynne å snakke om et fellesskap som oppleves også blant folk som ikke hadde vært til stede på banen, men som hadde overvært NRKs kjente reporterers formidling av kampene. Fotballens evne til å skape nasjonal, det vil si landsomfattende og folkelig begeistring, om enn bare for fem eller nitti minutter, fikk et påtakelig løft med den nye medieteknologien.

Denne evnen til å skape engasjement, i form av patriotisk begeistring eller frustrert forargelse, har fotballen vært velsignet med fram til i dag. Virkningen var vidtrekkende. En mollstemt og ikke akkurat utagerende forfatter som Tarjei Vesaas måtte for eksempel medgi at han ble ”så patriotisk i slike stunder” – særlig under svensk-norske landskamper. Egentlig hadde ikke ”Norge” gitt et sulteforet publikum så mye å være begeistret over etter krigen. Tap 0 – 10 for Sverige i 1945 og derpå følgende Råsunda-kompleks – fra en landskamp en bare motstrebende hadde gått med på å spille på grunn av svensk hjelpsomhet med materiell den første fredstiden – var forsmedelig, uansett hvor godt en kunne (bort)forklare resultatet.

På tross av manglende resultater fikk laget demonstrert et potensiale for nasjonal interesse. Her ligger noe av bakgrunnen til den latente interessen som har omspunnet fotballandslaget – en interesse som av og til har fått utslag som har vakt oppsikt internasjonalt. Mest berømt ble radioreporter Bjørge Lilleliens utbrudd etter en VM-kvalifiseringskamp i 1981 da Norge hadde slått England for første gang på meget lenge – siden OL i 1920, og Lilleliens ”kommentar” gikk over hele den engelskspråklige verden:

Der blåser han. Der blåser han. Norge har slått England 2-1 i fotball. Vi er best i verden. Vi er best i verden. Vi har slått England 2-1 i fotball. Det er aldeles utrolig. Vi har slått England – England, kjempers fødeland, Lord Nelson, Lord Beaverbrook, Sir Winston Churchill, Sir Anthony Eden, Clement Atlee, Henry Cooper, Lady Diana. Vi har slått dem alle sammen. Vi har slått dem alle sammen. Maggie Thatcher, can you hear me? Maggie Thatcher. Jeg har et budskap til deg, midt under valgkampen. Jeg har et budskap til deg. Vi har slått England ut av verdensmesterskapet i fotball, Maggie Thatcher. Som de sier på ditt språk, i boksebarene rundt Madison Square Garden i New York: Your boys took a hell of a beating. Your boys took a hell of a beating, Maggie Thatcher. Norge har slått England i fotball. Vi er best i verden.

Det som er verdt å legge merke til her, er ikke den vidtrekkende tolkningen av seierens betydning, i 1981 var nok ikke England det de engang hadde vært, men bruken av *vi*-formen. Det er *vi* som har slått samtlige helter Bjørge Lillelien i farten kunne komme på i den engelske historien: *Vi har slått dem alle sammen!* Mot dette blir seinere kampsanger relativt blodfattige og tamme. I ettertid har seieren blitt husket like mye på grunn av Bjørge Lillelien som av resultatet, og internasjonalt har Lilleliens utbrudd blitt stående som et strålende eksempel på nasjonal patos og overstatisk begeistring under fotballkamper. Det er også et poeng at det i 1981 fremdeles var radioreporter Lillelien som formidlet de nasjonale følelsene til alt folket, på linje med Andersen i 1936.

III

Den nye mediesituasjonen, der radioen fra 1960-årene ble supplert av, og etter hvert satt i skyggen av fjernsynsoverførte kamper, har bare ytterligere understreket en ny type identitetsdanning der det erfarte, det opplevde, sto i sentrum. Disse mediene muliggjorde en samtidig innlevelse og deltakelse som ikke krevde fysisk tilstedeværelse på tribunen. Følelsen av autenticitet har økt parallelt. Mens avisene refererte og re-presenterte allerede avsluttede hendelser, kunne radioreporter med troverdighet fortelle oss hva som skjedde idet det skjedde. Tv-mediets direkte overføringer formidlet en opplevelse av samtidig tilstedeværelse, der vi ikke bare hørte hva reporteren sa, vi så det med egne øyne. Den nye teknologien har muliggjort nye former for nasjonal *medvirkning*. Få anledninger til å få demonstrert dette har vært sterkere enn da Norge møtte Brasil i en avgjørende VM-kamp i 1998. Det var ikke bare de mange tusen norske fotballturistene i Frankrike som fikk oppleve kampen. Opplevelsen av å ha vært med på noe stort var stor nok hjemme. Den over-

førte kampen dominerte virkelighetsoppfatningen til veldig mange av de som denne kvelden definerte seg som nordmenn.

Interessen for fotball-landslaget lå latent, og den blomstret de få gangene det virkelig lyktes. Formen denne interessen tok i 1990-årene, er interessant. I takt med den økende sportslige suksessen økte interessen for "Norge" enormt. Folk unnslo seg ikke for å møte fram i kostymer og med effekter som virkelig understreket den nasjonale tilhørigheten. Dette skjedde i en tid da nasjonale stemninger var levende som et aspekt ved EU-kampen. Svært lite tyder på at det var bevisste EU-motstandere som stilte til oppgjør med europeiske rivaler viftende med nasjonale flagg og faner. Bruken av nasjonale symboler var også del av en internasjonal trend der særlig fotballstadion sto fram som en arena hvor slik atferd var tillatt. Dette sier også noe om idretten som et slags friområde for framvisning av nasjonale symboler. På andre kulturområder ville en slik flaggvifting i stedet blitt oppfattet som noe nærmest misforstått, og symbolene som døde. Fotballen har på denne måten framstått som en slags "identitetsleverandør".

Identiteten som utspilles rundt fotball-landskamper er uten tvil nasjonal. Men den varer vel å merke bare i og rundt selve kampen. Den kan derfor – med et skotsk uttrykk – kalles *90 minutters nasjonalisme*. Det spesielle med denne formen for nasjonalfølelse er at den er uforpliktende utenfor kampen og kampomgivelsene. 90-minutters-nasjonalismen innebærer således ingen konsekvenser for andre politiske saker – ikke engang i et stridsspørsmål av så kontroversiell karakter som EU-striden. Identiteten fikk synlige uttrykk i ytre symboler som flagg, farger og fedrelandssang. Er det nasjonale fellesskapet rundt fotballen forskjellig fra den lokale og regionale tilhørigheten som ellers kan uttrykkes på den samme arenaen? Om den nasjonale identiteten på fotballbanen er mer "90 minutters" og mindre lojal, er det i tilfelle paradoksalt, all den tid det er nasjonen en avtjener verneplikt for, går i krigen for, betaler skatt til. Likevel virker det som om den lokale "frakken", særlig i dens moderne versjon der den holdes ved like uke etter uke, er vanskeligere å ta av.

Fotballkamper er faktisk en av få anledninger enkelte av oss uten blygsel benytter til å markere vår nasjonale eller lokale tilhørighet – uforpliktende, som 90 minutters turister, eller intenst, som skjebnebesatte partisaner. Denne muligheten til kollektiv identifikasjon har vært fotballens styrke som publikumsidrett. Likevel er det påfallende at nettopp i det moderne samfunn blir en slik tilhørighet markert ekstra sterkt ved hjelp av nasjonale symboler. Det viser for det første at alle slags kollektive identiteter ikke er oppsmuldret i det "post-moderne samfunn". Det viser også at det nasjonale – som et samtidig skjebnefellesskap som blir synliggjort i disse 90 minuttene – fortsatt eksisterer. *90-minutters-nasjonalismen* blir dermed en kort og uforpliktende, men likevel sterk og stundom lykkebringende identitetsfølelse – så lenge "våre" representanter er i stand til å gi oss det.

Kanskje var 1900-tallet idrettens århundre, i hvert fall var 1990-årene idrettens tiår. Sporten og særlig fotballen hadde invadert de fleste offentlige rom. En statsminister kunne ikke lenger ta sjansen på å unngå fotballen. Mens fotballinteresserte politikere – og andre, for eksempel intellektuelle – før 1990-årene hadde måttet undertrykke sin eventuelle interesse, var situasjonen motsatt utover i 1990-årene. Da ble fotballfeltet invadert av "nyfrelste" folk som hadde vært en trend det var best å holde seg i nærheten av.

Da Norge sommeren 1994 skulle spille sin første VM-kamp siden 1938(!), markerte det et høydepunkt i denne utviklingen. Den startet ikke, men den illustrerte den allmenne og tilsynelatende uunngåelige fotballinvasjonen av det norske samfunnet, det politiske språket og mediespråket generelt. Til tross for dette bør en ikke overdrive fotballspilletts metaforiske kraft. I skinasjonen Norge har fotball spilt en annen rolle enn i Storbritannia eller latinske land. Norge har heller ikke hatt den krisefylte nedgangsstemningen som en del andre europeiske land har hatt de siste år. Norge har faktisk hatt en blomstrende økonomi. Vi har ikke behøvd å klynge oss til et fotball-landslag av ren desperasjon, fordi det er det eneste vi har. Hva betyr så det nasjonale symbolet ”Norge” i det velstående oljelandet Norge? Er det bare en utrolig artig og vellykket måte å være lokal og nasjonal på i en globalisert idrett? Er det den gamle drømmen om å spise kirsebær med de store – av og til – som er nok til å tilfredsstille, eller i hvert fall holde ved like, den latente hungeren etter mer, stadig mer, hos et folk som aldri lærer at *vi* aldri kan bli verdensmestre i fotball – eller som nettopp har innsett det, og derfor synes det er så fabelaktig sjarmerende at *vi* av og til ypper oss, og lever i håpet?

I 1990-årene yppet Norge seg, til de grader at Karl Johan opplevde scener som aldri før var sett – i hvert fall ikke med fotball som utløsende faktor. Normalt liv opphørte, i hvert fall for en stakkert stund. ”Mirakelet i Marseilles” (da Norge slo Brasil 2 – 1) er et av disse øyeblikkene som kan vokse inn i en kollektiv hukommelse og i en nasjons selvbevissthet. Både for den som var til stede på Stade Velodrome i Marseilles, og for de som var hjemme i Norge, var dette øyeblikk da fotballen nærmer seg sin magiske kraft. Den var ikke magisk for brasilianere og slett ikke for marokkanere, som mistet en 1/8-finale på grunn av vår uventede seier, men for den håpefulle fotballnasjonen Norge var dette en kamp og et resultat med en kraft og en symbolikk som kunne føles. Dette var samtidig et eksempel på at denne type nasjonale følelser ikke er manipulerte og kontrollerte konstruksjoner fra folk og institusjoner som har noe å tjene på det. Den ”folkelige gjenklangen” fra tv-reportsjener gjorde dette til noe stort. Folk ble verken tvunget eller lurt ut på gatene.

Med et stort antall timer på riksdekkende kanaler har landslagenes roller som nasjonale symboler blitt kraftig underbygget. For kvinnefotballens nasjonale rolle kan tv-dominansen sies å ha betydd ekstra mye, all den tid det har vært et stort gap mellom tilskuertall på kamper og seertall ved tv-sendinger. Når nasjonen sitter i sofaen, når den egentlige fotballen for folk flest mer og mer blir synonym med tv-fotball, kan også norske ”fotballjenter” tre inn i rollen som nasjonale kjæledegger.

Å komme til internasjonale sluttspill var nytt for Norge i 1990-årene. Det var stort, men resten av verden ble ikke så veldig sjarmert. Idrettsnasjonalisme er imidlertid først og fremst for internt bruk, den skal styrke eget selvbilde og selvtilit. Andres utsagn kan brukes på to måter: når de er positive, for å bekrefte egne oppfatninger, når de er negative, for å bli styrket i troen på at *vi* er noe spesielt som utlendinger ikke forstår.

Dette gjenspeiles også i omtalen av spillestilen til det norske landslaget. De to ”storhetsperiodene” ble i samtiden kommentert på ulik måte. I 1930-årene ble nasjonale egenskaper ofte brukt både som forklaring og beskrivelse av det norske spillet. En som skulle ha greie på det, Jørgen Juve, presiserte at ”norsk fotball er [...] bygget op på vår ungdoms ypperste nasjonale egenskaper; farten, kraften, den enkle hårde teknikk, og ... på et klart

blikk for spillets taktiske sider”. Lagkapteinens fokusering på nasjonale egenskaper står i klar kontrast til hvordan trenerne i vår andre storhetsperiode, 1990-årene, beskrev og forklarte suksessen; nemlig med utelukkende ”vitenskapelige” og ”nøytrale” begreper, for eksempel ”effektiv fotball”.

Men har virkelig ”Norge” spilt fotball på en spesiell måte som viser nordmenns egenart? Jørgen Juve mente et klart ja. Han knyttet måten ”Norge” spilte på i 1930-årene til forestillinger om nordmenns egenskaper. På samme måte mente han at fotballspillet bekreftet karakteren til andre nasjonaliteter. Egil Drillo Olsen og Nils Arne Eggen hadde på en måte det samme utgangspunkt: ”nordmenn var ikke brasilianere”, nettopp derfor var det mer fornuftig å ta utgangspunkt i egne styrker; spisskompetanse og ”godfot”, og kamuflere svakhetene. Spillestilen Olsen og medhjelperne utviklet var spesiell, men mens Juve knyttet det spesielle til nasjonalkarakteren, argumenterte Olsen konsekvent med rasjonelle momenter for sin måte å spille på. Det er lett å se at innføring av en slik stil bare kunne skje, eller lettere kunne skje i et land uten vinnertradisjon i fotball. Det var bare i Norge fotballedere kunne si: ”Det deles ikke ut stilkarakterer i fotball”. Norge hadde lite å tape på dette, og alt å vinne. Tradisjonelle stormakter hadde mye å tape; hele sin tradisjon som lekende, teknisk fullkomne eleganter. Da den nye norske måten å spille på viste seg å gi resultater, gikk også den inn i en nasjonal ”samtale”.

Illustrerende i så måte er en sammenligning den danske avisen *Information* gjorde under en landskamp mellom Norge og Danmark i 1994. Avisen sammenlignet de to lands tv-kommentarer, og kom ikke uventet fram til store forskjeller når det gjaldt tolkningen av selve spillet. Arne Scheie og de danske kommentatorene snakket rett og slett ikke om samme kamp. Der den norske kommentatoren gledestrålende snakket om et ”meget sterkt og imponerende defensivt arbeide”, var hans danske kollega av en helt annen oppfatning: ”Det svier i mine øjne når jeg ser et hjemmehold gå sådan til værks.” Avisen konkluderte med at Norge var på vei mot ”den totale national-eufori”. Grunnen til at det norske publikum og Arne Scheie kunne ta av så til de grader for en i danske øyne ”mildest talt kedsommelig affære”, var nærliggende for de danske gjester: ”De er jo ikke vant til så meget, hva angår det spillemæssige.”

”De norske nordmænd i Norge” ga imidlertid blaffen i at andre mislikte vår måte å spille på. Reaksjonene bare bekreftet de andres, utlendingenes, inkompetanse og arroganse. Resultatene bekreftet vår smartheit. Og nordmenns selvtillit i den internasjonale fotballsporten steg fra husmannsånd til uante høyder på rekordtid.

IV

Tilbake til forholdet til Sverige: Selv om dette etter 1905 kunne utspille seg som rivalisering mellom to likeverdige på den internasjonale idrettsarena, var det ikke tvil om hvem som var storebror. Svenske idrettsledere hadde riktignok i en periode etter ”ydmykelsen” i 1905 følt seg tvunget til å satse ekstra hardt på å vise verden hvem det var som fremdeles dominerte i Norden. Men etter at dette ble avgjort til svensk tilfredshet i 1912, synes en fra svensk side å ha hatt en mer reservert holdning til alt for mye nasjonal selvhevdelse

gjennom idretten. Det ble ansett som betydningsfullt, men ikke altavgjørende å gjøre det bra⁶. Når svenske idrettsmenn ofte har gjort det bra – så bra at Sverige har vært en av 1900-tallets ledende idrettsnasjoner⁷ – ble det lenge sett på som en selvfølge mer enn en sensasjon. Landets posisjon som Nordens rike storebror ble bare styrket etter 1905. Med en slik status ville brautende selvhevdelse nærmest virke uverdigg og noe en overlot til sine mindre nordiske brødre å framvise.

Det viste seg igjen så seint som i 1945. Da kunne Norge, riktignok etter noen tvil, stille opp til fotballandskamp mot Sverige. Tvilen på egen kapasitet var realistisk nok etter fem år med idrettsstreik i Norge, selv om svenske aviser prøvde å bygge opp spenning rundt utfallet av kampen i dagene før. Mer edruelige nordmenn visste at tap var uunngåelig, men hadde kanskje håpet på et bedre resultat enn ydmykelsen som lå i tallene 0–10. Begrepet den relevante andre synes lite passende med et slikt resultat. I denne sammenheng er måten svenske aviser presenterte kampen bemerkelsesverdig. Den spesielle situasjonen, like etter krigen der Sverige hadde ført en offisiell nøytralitetspolitikk, mens Norge hadde vært okkupert i fem år, ga de skandinaviske relasjonene en spesiell karakter. De svenske vertene hadde kombinert kampen med et arrangement som ble kalt ”Norgesdagen” på stadion. Det inkluderte bl.a. en pengeinnsamling til Norge. Altså en ikke-intensjonell blanding av ydmykelse og veldedighet. Etter kampen med det traumatiske resultatet, skjedde det en bemerkelsesverdig nedgradering av resultatet, både hos det svenske fotballforbundet og i pressen. Det svenske Idrottsbladet dekket kampen over flere sider, inkludert hele førstesiden, men røpet ikke resultatet før på side 2, og dette var altså i den refererende pressens dager. Hvorfor en slik underrapportering av en stor seier?

Resultatet viste med all tydelighet at høsten 1945 var ikke Norge noen relevant motstander for Sverige. Imidlertid synes denne nesten pinlig store seieren å føre med seg en overdreven høflighet blandet med noe som kunne minne om dårlig samvittighet (og i mange nordmenns øyne, berettiget). Dette var kanskje ikke tiden å bekrefte storebror-forholdet i Skandinavia. Noen norske journalister tok til orde for å stryke kampresultatet fra de offisielle statistikkene. Det ble det aldri noe av. Istedet påførte kampen norsk fotball et aldri så lite mindreverdighetskompleks (“Råsundakomplekset”), som hang fast ved det norske laget i det meste av etterkrigstiden.

Resultatet var likevel lettere å leve med enn et tilsvarende kompleks hadde vært i skisporet. Det å invitere svenske skiløpere til Holmenkollen den første fredsvinteren var langt mer kontroversielt og skapte store diskusjoner i skikretser. Hovedårsaken, i hvert fall den offisielle, til den meget reserverte holdningen var at svenske skiløpere hadde holdt i gang verdensmesterskapene på ski under krigen, i samarbeid med Tyskland og Italia. Resultatet av diskusjonen var at svenskene på en teknisk måte ble holdt utenfor. Holmenkollrennernes langrenn ble gjort om til et rent nasjonalt renn uten utenlandsk deltakelse. Norske skiløpere var nasjonale ikoner som ikke skulle tilsmusses. Fotballspillere kjempet også for den nasjonale ære, men deres redskap og spilleobjekt, ballen, kunne ikke tilskrives noen nasjonale egenskaper. Det kunne derimot skiene⁸. – Det hører med til historien at fem svenske hoppere, og to danske, fikk delta i holmenkollrennernes hopprenn i 1946. De utgjorde øyensynlig ingen trussel...

I 1950- og 60-årene var den norske mindreverdighetsfølelsen overfor Sverige sterk. Svensk industri, Volvo og Saab etterlot ingen tvil om hvem som var storebror i Norden. Nettopp derfor kunne en ”dyrke” stereotypiene og lillebrorkomplekset i idretten. Her hadde en i hvert fall en liten mulighet til å ”slå svenskene”. Men skippertaksmentaliteten lyktes bare nå og da. Heller ikke som fotballnasjoner kunne Sverige og Norge sammenlignes. Sverige var en gjenganger i internasjonale sluttspill, vant fire medaljer mellom 1948 og 1958, med OL-gull i 1948 og VM-sølv i 1958 som høydepunktene. Landet hadde stjerner i utenlandske proffklubber, som den berømte Gre-No-Li-rekken i Italia. For Norge lot slike ting vente på seg. Nettopp derfor smakte de sjeldne triumfene mot ”søta bror” så godt.

Det var ingen det norske publikum likte å se beseiret mer enn Sverige. Storkamper mot England, Tyskland og Italia til tross; samtlige norske publikumsrekorder i mellomkrigstiden kommer fra slike landskamper, mens kampene mot Danmark var en god nummer to. Gleden over en seier var kanskje enda større om en kunne henføre storsvensk arroganse i oppbyggingen til kampen. Da Norge endelig vant sin første seier over Sverige i 1918 ble det av P.Chr.Andersen tatt som en bekreftelse på ”likeværd, ogsaa i idræt”.

I de nesten hundre årene som har gått siden 1905 har spesielle utslag av det norsk-svenske forholdet kommet til overflaten gjentatte ganger. Som regel har dette skjedd i en velkjent skandinavisk ”uskyldig”, humørfylt form. Det er ikke urimelig å mene at formen gjenspeiler at også innholdet, den inter-skandinaviske rivaliseringen, er relativt uskyldig sett i et internasjonalt perspektiv. Men, som kjent, intet varer evig, og også de fredelige forholdene i Europas nordvestre hjørne er et resultat av historiske omstendigheter. Og, som vi begynte med, selv gamle bilder av ”den andre” kan leve videre og dukke opp i stadig nye forkledning. Selv i 1990-årene, da den økonomiske utviklingen skulle tilsi at Norge kunne ha kvittet seg med en del av sine mindreverdighetskomplekser, finner en nok av eksempler på at ”brødre” eller ”broderfolk” ikke bare er venner. Særlig store- og lillebrødre har en tendens til også å bli *rivaler*. Idretten blir da ganske visst en anledning for samkvem og kontakt i det som var den balck’ske ånd før 1905, men den står også fram som en arena for rivalisering. Og den står fram som ett av meget få gjenværende *friområder* hvor åpen utleving og utspilling av følelser og stemninger som ikke er like akseptable andre steder, kan foregå fritt.

V

Populærkulturen og idretten er en arena der en kan finne andre uttrykk enn offentlige, politiske standpunkter. Verbale ytringer på folkets tribuner er ofte andre enn skriftlige formuleringer fra samfunnets ansvarlige kvinner og menn. Idrett har tydeligvis en evne til å lokke fram holdninger en ikke gjerne viser fram på andre arenaer. En kan alltid diskutere vekten en skal tillegge slike uttrykk, men i den grad vi her snakker om gjentatte, innarbeidede talemåter eller handlinger, blir slike ”sosiale praksiser” historisk interessante som uttrykk for noe som tydeligvis har funnet en viss gjenklang, resonans i deler av befolkningen.

Slike holdninger gir grunnlag for komplementære identiteter. Gymnaster kunne være norske, samtidig som de anerkjente Ling-gymnastikken. Politisk bevisste norske arbeidere kunne i 1936 støtte det ”borgerlige” norske fotball-landslaget. Klasseidentitet behøvde ikke utelukke en nasjonal identitet. Arbeidere i mellomkrigstiden kunne være både norske og arbeidere, og vise dette gjennom støtte til ”Norge” på fotballbanen. Dette var langt enklere i praksis enn i revolusjonær teori. Kanskje gjelder dette med komplementære identiteter også i moderne innvandringsdebatt. Kanskje kan en være engelsk og støtte Sri Lanka samtidig? Norman Tebbitt er med andre ord ganske akterutseilt; i dag er det å støtte Brasil i fotball ganske fantasiløst og uutholdelig trendy i hele den vestlige verden. Det er likevel ingen moderne politikere som ville frata slike mennesker deres statsborgerskap. Men likevel peker Tebbitt ufrivillig på at idrett faktisk ikke er en tradisjonell identitetsarena. Her kan en virkelig snakke om en ”90 minutters nasjonalisme” – koblet med sterke følelser og dyptgående lojaliteter.

Samtidig er levende identitetskonstruksjon en *dynamisk* prosess. Spørsmålet om faser i utviklingen og ulike behov for nasjonale symboler er uttrykk for dette. Dette er det mulig å hevde uten å drive platt evolusjonisme. Det finnes ingen uunngåelig, logisk rekkefølge, verken blant identitetens idealtyper eller i historien. Altfor ofte gis inntrykket av at baseball og amerikanskhet, skiløping og norskhet etc uttrykker en stabil kulturell ”tilstand”. En levende identitet – om den er lokal, nasjonal eller på andre nivåer – er ikke ferdig en gang for alle.

EU-kommisjonen fikk erfare dette i 1992 da den prøvde å utviske det nasjonale til fordel for det europeiske på en del idrettsarenaer – et lite vellykket framstøt. Idrettens styrke, og fascinasjon, er kanskje behovet for en identifikasjonsarena, et friområde, der uttrykk og følelser som andre steder har blitt ansett som ukorrekte, utdaterte og lite passende (og kanskje truende hvis de hadde kommet fra et stort land) kan slippes løs. Det skremmer noen – for eksempel folk som ikke gjennomskuer Bjørge Lillelien

Noter

- 1 Bearbeidet versjon av foredrag holdt på Idrottshistorisk symposium, Idrottsmuseet, Malmø, 6-7.november 2003
- 2 The Observer Sunday November 25, 2001.
- 3 For mer detaljerte referanser til norsk fotball, se Matti Goksøy og Finn Olstad: *Fotball!* Oslo 2002.
- 4 Se artikler bl.a av Tobias Stärk og Asle Furumo.
- 5 Asbjørn Halvorsen, *Norsk Fotball-leksikon*, b.2, s. 69.
- 6 F.eks. Billy Ehn og Fredrik Schough.
- 7 Iflg Alan Bairner, *Sport, Nationalism and Globalisation*. New York 2001.
- 8 Se forøvrig M.Goksøy: ”Vi gir alt for Norge!”, Oslo 1996, s.28.